

УДК 343.137.5

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ МАЛОЛІТНІХ ТА НЕПОВНОЛІТНІХ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Тищенко К.С.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті досліджено особливості організації та проведення допиту неповнолітніх та малолітніх осіб на стадії досудового розслідування в кримінальних провадженнях та їх правове регулювання з урахуванням норм чинного законодавства. Особливо висвітлено особливості допиту неповнолітніх свідків, потерпілих, підозрюваних. Проаналізовано помилки, які допускаються слідчими під час проведення допиту неповнолітніх осіб. На підставі дослідженого зроблено висновок про те, що у чинному законодавстві, яким врегульовано питання допиту неповнолітніх під час досудового розслідування, наявні певні прогалини. Запропоновано шляхи удосконалення законодавства, яке регулює питання допиту неповнолітніх та малолітніх свідків, потерпілих, підозрюваних.

Ключові слова: допит, кримінальне провадження, малолітні та неповнолітні, досудове розслідування, тривалість допиту.

Постановка проблеми. Слідчі (розшукові) дії функціонують у межах узгодженої цілісної системи, що направлена на збір, дослідження, оцінку й використання доказів у ході досудового розслідування окремого кримінального провадження. Допит є найбільш поширеним засобом збирання доказів. Також це стосується і допиту неповнолітніх під час досудового розгляду. Його суть полягає в отриманні від неповнолітніх допитуваних (свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого) словесну інформацію про обставини злочину й інші факти, що мають значення для встановлення об'єктивної істини та забезпечення правильного застосування закону. При проведенні такої слідчої дії встановлюється необхідність не тільки знань кримінально-процесуального закону, а й умінь творчо використовувати різні законні заходи, прийоми та способи впливу на особу з урахуванням її індивідуальних, вікових та інших особливостей. Це і зумовлює актуальність обраної теми.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Проблема особливостей допиту малолітніх та неповнолітніх на стадії досудового розгляду досліджувалась деякими вітчизняними науковцями: Закатовим А.А., Каневським Л.Л., Коноваловою В.Е., Леоненко В.В., Павлюком Н.В., Тертишником В.М., Федотовим І.С., Шмиголем Т.С., Шуличенко А.А. та іншими.

Проте окремі питання і досі залишаються актуальними для обговорень, що й зумовлює необхідність їх подальшої розробки та вирішення, безпосередньо шляхом внесення відповідних змін до кримінального процесуального законодавства.

Постановка завдання. Метою даної роботи є окреслення певних процесуальних та організаційно – тактичних особливостей проведення слідчим допиту малолітніх та неповнолітніх на стадії досудового розгляду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для ефективного проведення допиту велике значення має його правильна організація, яка полягає в глибокому і всебічному вивченні матеріалів кримінального провадження, ознайомленні зі спеціальними питаннями, з деякими даними про особу допитуваного, складанні плану, визначенні питань щодо створення відповідних умов для

здійснення даної процесуальної дії, про місце і час її проведення тощо [7, с. 40]. Однак процес організації та тактика проведення допиту неповнолітніх має певні особливості, процесуальний порядок яких передбачений нормами чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) (статтями 226, 354, 490) [1]. Так, одним із основоположних міжнародних нормативних актів, які регламентують участь неповнолітніх у кримінальному провадженні є Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються справляння правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила 1985 р.). В ньому передбачено положення, згідно з якими компетентні органи державної влади повинні «поважати правовий статус неповнолітнього, сприяти його благополуччю та уникати спричинення шкоди з урахуванням обставин справи» [3].

Тактика проведення допиту цієї категорії осіб обумовлюється віковими особливостями її психіки, що впливають на характер сприйняття, запам'ятовування та відтворення допитуваними обставин кримінальної справи. Відштовхуючись від цього, слідчі при підготовці до допиту мають враховувати низку факторів, серед яких: макро- і мікросередовище, в якому живе і виховується конкретна неповнолітня особа, загальний рівень її розвитку, що прямо залежить від конкретного життєвого осередка, поведінка, потреби, інтереси, схильності, недостатність життєвого досвіду, особливості логіки мислення тощо [7, с. 34–35]. Також науковці вважають, що при підготовці до допиту слідчий повинен здійснювати комплекс заходів організаційного та тактичного характеру. У психологічному плані таку підготовку дослідники поділяють на три основні рівні – пізнавальний, прогностичний і синтезуючий. Перший полягає у вивченні матеріалів кримінальної справи, ознайомленні з оперативно-розшуковими даними, збиранні відомостей про особистість допитуваного, вивченні спеціальних питань. Інформація, отримана на цьому рівні, дозволяє потім прогнозувати різні ситуації допиту й використовувати певні тактичні прийоми. Підготовка до допиту завершується на синтезуючому рівні й охоплює складання плану цієї процесуальної дії [11, с. 177]. Саме тому органи, які працюють

з малолітніми та неповнолітніми, зобов'язані докладати усіх можливих зусиль для забезпечення їх прав та інтересів.

У ході досудового розслідування слідчий, прокурор може зіткнутися з різними статусами неповнолітніх осіб у конкретному кримінальному провадженні, як-от малолітній чи неповнолітній свідок, підозрюваний чи потерпілий. У зв'язку з цим, важливим елементом проведення якісного допиту є вивчення особи допитуваного. Від того, наскільки повно й всебічно слідчий вивчить його особу, особливості психіки, багато у чому залежить успіх і результативність допиту [6, с. 19.]. При провадженні досудового розслідування злочинів, вчинених неповнолітніми, крім обставин, зазначених у ст. 91 КПК України, слідчий має з'ясувати: 1) вік неповнолітнього (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати при індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру. За наявності даних про розумову відсталість останнього, не пов'язану з психічною хворобою, має бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними; 2) ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння; 3) умови життя та виховання неповнолітнього; 4) наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників злочину (ст. 485 КПК України). Законодавцем збільшено кількість обставин, що підлягають встановленню (ст. 487 КПК України), а саме: 1) склад сім'ї неповнолітнього, обстановка в ній, взаємини між дорослими членами сім'ї та дорослими і дітьми, ставлення батьків до виховання неповнолітнього, форми контролю за його поведінкою, морально-побутові умови сім'ї; 2) обстановка в школі чи іншому навчальному закладі або на виробництві, його ставлення до навчання чи роботи, взаємини з вихователями, учителями, однолітками, характер і ефективність виховних заходів, які раніше застосовувалися до нього; 3) зв'язки і поведінка неповнолітнього поза домом, навчальним закладом та роботою [1]. Така процесуальна деталізація обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні, є гарантією дотримання й забезпечення прав та свобод неповнолітніх і свідчитиме про повноту проведення розслідування злочину.

Вікові особливості неповнолітніх обумовлюють потребу передбачення додаткових інструментів їх правового захисту у кримінальному провадженні, в тому числі в частині отримання від них показань шляхом проведення допиту. Вік, починаючи з якого неповнолітні можуть виступати на допиті як свідки або потерпілі, у кримінально-процесуальному законодавстві не визначений. У п. 3 ст. 69 КПК лише вказано, що не можуть бути допитані як свідки особи, які згідно з висновком судово-психіатричної чи судово-медичної експертизи через свої фізичні або психічні вади не можуть правильно сприймати факти, що мають доказове значення, і давати показання про них [1]. Однак, мінімальний вік з якого неповнолітні можуть бути допитані як підозрювані, визначений статтями закону. Відповідно до ст. 22 Кримінального кодексу України (далі – КК) до кримінальної відповідальності можуть бути

притягнуті особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років. Особи, що вчинили злочин у віці від 14 до 16 років, можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за злочини, винятковий перелік яких наведено у ч. 2 ст. 22 КК [2].

Одним із важливих питань підготовки до допиту неповнолітнього – вибір доцільного місця і обстановки допиту (вдома, в прокуратурі, в школі тощо), які повинні імпонувати допитуваному, створювати необхідну психологічну настроєність і можливість провести його найефективніше, щоб без потреби не піддавати дитину декільком допитам. Закон надає можливість слідчому самостійно визначити це місце залежно від обставин кримінального провадження. Тобто допит здійснюється за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням із особою, яку мають намір допитати (ч. 1 ст. 224 КПК) [1]. Згідно з досвідом юридичної практики допит неповнолітніх молодших вікових груп найдоцільніше проводити в обстановці, добре знайомій і звичній для допитуваного, – дитячому садку, школі чи квартирі неповнолітнього або близьких йому осіб [11, с. 178]. Так, на наш погляд, кабінет слідчого не буде вдало обраним місцем допиту неповнолітніх молодших вікових груп. Як альтернативу можна використовувати спеціально обладнаний кабінет психолога, куди слідчий може викликати допитуваного та інших учасників кримінального провадження, яким законом надано право бути присутнім на такому допиті. Допит неповнолітніх старших вікових груп, навпаки, доцільно проводити в кабінеті слідчого, оскільки офіційна, ділова обстановка в поєднанні з роз'ясненням слідчого про необхідність розповісти все, що неповнолітньому відомо, підкреслює важливість того, що відбувається, і налаштовує допитуваного на надання повних та правдивих показань [4, с. 448].

При кожному допиті неповнолітніх осіб також треба враховувати часові межі. Законодавець допускає єдиний підхід до тривалості проведення допиту неповнолітніх різних вікових груп. Так, відповідно до ч. 2 ст. 226 КПК допит неповнолітніх осіб молодших і старших вікових груп не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день [1]. Однак, деякі науковці і практики наполягають щодо необхідності закріплення в законодавстві вимоги стосовно диференціації терміну допиту неповнолітніх осіб різних вікових категорій. У більшості випадків, аналізуючи юридичну літературу, вони схиляються до того, що найбільш продуктивно надавати показання неповнолітні молодших вікових груп можуть від 15-20 хвилин, зокрема, це стосується допитуваних 3-5 років; 5-7-річні неповнолітні – близько 20-25 хвилин; 7-10-річні – від 25 до 35 хвилин. Федотов І.С. вважає, що тривалість допиту неповнолітніх молодшого віку не повинна перевищувати півтори години [13, с. 74]. Відносно допитуваних старших вікових груп також не рекомендується проводити тривалий допит без перерви, протягом якої допитуваний міг би трохи відволіктися від внутрішньої напруженості [9, с. 37]. На думку психологів, при тривалих допитах зростає можливість сугестивного впливу на неповнолітнього з боку слідчого, оскільки відчуття втоми знижує опір до навіювання. У зв'язку з цим Шулічен-

ко А.О. рекомендує обмежити тривалість допиту неповнолітніх без проведення перерви однією годиною [15, с. 12]. Взагалі нетривалість допитів неповнолітніх молодших вікових груп та неповнолітніх підліткового віку пов'язана з тим, що ці особи швидко стомлюються, їх увага розсіюється, що призводить до неповноти показань. Якщо допит проводиться протягом тривалого часу, необхідно передбачити перерви для відпочинку й відновлення уваги неповнолітнього [5, с. 6]. На наш погляд, необхідно внести відповідні зміни до процесуального законодавства, оскільки тривалість проведення допиту не може бути єдиною для всіх неповнолітніх, враховуючи, що різним віковим групам вказаних осіб притаманні певні психологічні особливості, перш за все пов'язані з рівнем розвитку уваги допитуваного.

Важливим елементом підготовки до допиту неповнолітніх є вирішення питання про те, хто з указаних у законі осіб братиме участь під час допиту. Слідчий або інший допитуючий повинен враховувати, що присутність законного представника, педагога або психолога під час допиту неповнолітньої особи віком до чотирнадцяти років є обов'язковою. Якщо є така потреба, то на допит неповнолітнього запрошується лікар (ч. 1 ст. 226; ч. 1 ст. 227; ч. 1 ст. 354 КПК) [1]. Згідно з п. 1 ч. 2 ст. 52 та ч. 1 ст. 490 КПК України обов'язковою є участь захисника при допиті неповнолітньої особи у віці до 18 років, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину. Захисник залучається у кримінальне провадження з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою [1]. Оскільки участь захисника у проведеному допиті за участю неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого є обов'язковою, то у разі, коли ця особа або її законні представники не запросили захисника, участь останнього повинен своєчасно забезпечити слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд (ст. 49 КПК) [1].

До початку допиту педагогу, лікарю, законним представникам роз'яснюється їх обов'язок бути присутніми при допиті, а також право викладати свої зауваження і з дозволу слідчого задавати свідкові чи потерпілому запитання. Питання, поставлені свідкові чи потерпілому законними представниками, педагогом або лікарем, і їх зауваження заносяться до протоколу. Слідчий має право відвести поставлене запитання, але відведене запитання повинно бути занесене до протоколу [12, с. 603]. Перед допитом слідчий може порадитись з педагогом, лікарем, законним представником з приводу тактики ведення допиту, формулювання і послідовності постановки запитань неповнолітньому, які запитання доцільно поставити їм самим. Присутність зазначених осіб може сприяти захисту його законних інтересів, встановленню з ним психологічного контакту і отриманню повних і правдивих показань. Тактичні прийоми, що слід застосовувати в процесі допиту залежать від особистості підлітка. У випадку допиту розбещених і недисциплінованих неповнолітніх, необхідно проявляти серйозність і суворість і, навпаки, якщо допитуваний є сором'язливим, невпевненим – слід підбадьорити та заохотити його [14, с. 135].

Висновки і перспективи. Отже, проведення допиту малолітніх та неповнолітніх як окремої категорії осіб у кримінальному провадженні обумовлюється віковими особливостями їх психіки, що впливають на характер сприйняття, запам'ятовування та відтворення допитуваними обставин справи. З прийняттям у 2012 році КПК відбулись певні зміни, що регулюють забезпечення прав неповнолітніх у ході досудового розслідування. Однак досягти позитивного результату під час допиту неповнолітніх можливо лише при комплексній підготовці до цієї слідчої дії, а також врахуванні тактичних рекомендацій і процесуальних обов'язків слідчим та (або) прокурором.

Список літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийнятий Верховною Радою України Законом № 4651-VI від 13.04.2012 р.; Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» № 4651-VI від 13.04.2012 р. – Х.: Право, 2012. – С. 254–256.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26.
3. Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються справляння правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) від 29.11.1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_211.
4. Руководство по расследованию преступлений : науч.-практ. пособие / А.В. Гриненко, Т.В. Каткова, Г.К. Кожевников и др. – Х.: Консум, 2001. – С. 448–449.
5. Закатов А.А. Психологические особенности тактики производства следственных действий с участием несовершеннолетних : учеб. пособие / А.А. Закатов. – Волгоград: Высш. следств. шк. МВД СССР, 1979. – С. 31.
6. Закатов А.А. Тактика допроса потерпевшего на предварительном следствии : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.717 / А.А. Закатов. – Одесса, 1971. – С. 19–20.
7. Каневский Л.Л. Криминалистика: Экстерн-пособие / Л.Л. Каневский. – Уфа: Восточный университет, 1998. – 158 с.
8. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология : учеб. пособие / В.Е. Коновалова. – Х.: Консум, 1999. – С. 39–41.
9. Леоненко В.В. Судебное производство по делам о преступлениях несовершеннолетних / В.В. Леоненко. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 126.
10. Советская криминалистика : учебник / под ред. С.П. Митричева, Н.В. Терзиева. – М.: ВЮЗИ, 1962. – Ч. 1. – С. 332–333.
11. Павлюк Н.В. Проблеми підготовки до допиту неповнолітніх / Н.В. Павлюк // Проблеми законності. – 2008. – № 93. – С. 175–178.
12. Тертишник В.М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України / В.М. Тертишник. – К.: А.С.К., 2007. – 1056 с.

13. Федотов И.С. Особенности проведения допроса малолетнего потерпевшего от насильственного преступления / И.С. Федотов // *Несовершеннолетние: социально-правовые проблемы теории и практики* : науч. ст. и материалы Всерос. «круглого стола», провед. на базе юрид. клиники Воронеж. ин-та МВД России. – Воронеж: Воронеж. ин-т МВД России, 2007. – Вып. 3. – С. 135.
14. Шмиголь Т.С. Особливості тактики проведення допиту при розслідуванні злочинів, учинених неповнолітніми / Т.С. Шмиголь // *Підприємництво, господарство і право*. – 2007. – № 8. – С. 134–137.
15. Шуличенко А.А. Показания обвиняемого: правовой, психологический и нравственный аспекты : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А.А. Шуличенко. – М., 2008. – С. 26.

Тищенко К.С.

Национальный юридический университет
имени Ярослава Мудрого

ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ ДОПРОСА МАЛОЛЕТНИХ И НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ НА СТАДИИ ПРЕДВАРИТЕЛЬНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ

Аннотация

В статье исследованы особенности организации и проведения допроса несовершеннолетних и малолетних лиц на стадии предварительного расследования в уголовном производстве и их правовое регулирование с учетом норм действующего законодательства. Отдельно освещены особенности допроса несовершеннолетних свидетелей, потерпевших, подозреваемых. Проанализированы ошибки, которые допускаются следователями во время допроса несовершеннолетних. На основании исследованного сделан вывод о том, что в действующем законодательстве, регулирующем вопросы допроса несовершеннолетних во время предварительного расследования, имеются определенные пробелы. Предложены пути совершенствования законодательства, регулирующего вопросы допроса несовершеннолетних и малолетних свидетелей, потерпевших, подозреваемых.

Ключевые слова: допрос, уголовное производство, малолетние и несовершеннолетние, предварительное расследование, продолжительность допроса.

Tyschenko K.S.

Yaroslav Mudryi National Law University

FEATURES OF REALIZATION OF INTERROGATION OF VERY YOUNG AND MINOR ON THE STAGE OF PRE-TRIAL INVESTIGATION

Summary

In the article the features of organization and interrogation of very young and minor under pre-trial investigation in the criminal proceedings and their legal regulation on the basis of the current legislation are investigated. The peculiarities of juvenile witnesses, victims and suspects interrogation are separately highlighted. The shortcoming of investigators during questioning of juveniles is analyzed. Based on research was concluded that in the current legislation, which regulates the interrogation of minor during pre-trial investigation, certain existing contradictions and gaps exist. The ways of improvement of legislation governing the interrogation of juvenile witnesses, victims and suspects are offered.

Keywords: interrogation, criminal proceedings, very young and minor of the stage pre-trial investigation, duration interrogation.